

VÁRAINK RENDSZERE ÉS FÖLSZERELÉSE A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Váraink XVI. és XVII. századbéli hadi fölszereléséről szólva, valóban nehéz föladatunk jut, hogy ily szűk keretben is miként nyújtsunk arról hű és világos képet akkor, a midőn jóformán a fegyver és lövegtan egész fejlődési történetéről kellene szölanunk.

Történelmi viszonyaink itt is hű kifejezésre jutnak. Folytonos hadi érintkezéseink egy részről a velünk harczoló Európa legkülönbözőbb hadi népeivel, németek, hollandok, bajorok, francziák, olaszok, spanyolokkal stb., más részt pedig százados harczaink a kelettel félreismerhetetlen, sőt szembeötlő nyomokat hagynak hadviselésünk technikájában és fegyverzetünkben is.

Hazánk területe az az állandó csatatér, hol a fegyvertan terén fölmerülő újítások és találmányok legelső sorban alkalmaztatnak és próbáltatnak ki. Különösen áll ez a tüzfegyverekre és lövegekre nézve. Francia, angol, olasz, spanyol és német tüzmes-terek és mérnökök első sorban itt értékesítik tudományukat, már Mátyás király korától óta. Viszont nálunk azonban megvan az a természetadta talentum, hogy már egy század multán a magyar és erdélyi tüzmes-terek fölülmúlják még az ágyúöntés technikájában is külföldi collegáikat.

Közvetlen Mátyás halála után készült inventáriumokban ott találjuk már a legkülönbözőbb, vagy legalább is az akkor már divott összes lövegeket. 1491-ben *Velika* horvátországi várában egy bombardát, öt taraczkot, három fél taraczkot, 41 szakálost, öt strubnicza nevű löveget és 21 kézi puskát találunk. Golyó kellő

mennyiségben van ugyanott készletben, míg puszkapor öt tonnával, salétrom egy és kénkö három tonnával említetik. E modern fegyverek mellett azonban még ott szerepelnek és velök együtt tényleg még együttesen használtatnak a középkor fegyverei is. Említetik hat vető löveggép kőgolyókra és négy tüzes nyilakat vető löveg, melyekhez a nyilak és golyók szintén kellő mennyiségben vannak fölhalmozva. Ezek mellett ott szerepelnek a kézi fegyverek, mint a kézi nyilak nagy mennyiségben, a közönséges, a számszám-íjak, a dárdák, összesen 21, bárd három, pallos három, török buzogány három, apró ólompaizsocska 28, tar-paizs 30, és végül egy teljes vért.¹⁾

Mindezekben körülbelől hű képét bírjuk egy, a XV. század végéről való várunk fegyvertárának.

És ez a kép a XVI. század elején is csak annyiban változik meg, hogy többé nem igen készítették és veszik a régi divatú fegyvereket, hanem minden vár igyekszik magát minél jobban felszerelni tüzfegyverekkel, a mi bizony várak és városoknak akkor tájban igen sok jó pénzébe kerül, lévén a tűzi fegyverek igen drágák, mit még növelt az a körülmény, hogy egyelőre nem is igen tudták, de meg tekintettel a nagy szükségletre, nem is igen győzték azokat Magyarországon készíteni, tehát külföldről kellett vásárolni; leginkább Német-, Olasz-, Francia- és Csehországból.

Hogy ez mily mérvben történt, látjuk *Egerben*, hol 1508-ban Hypolit alatt, ki előbb Mátyás alatt esztergomi érsek volt, a püspöki várpalota 303 szakállas, 52 puska, 17 taraczk, 12 tonna lőpor, két nagy vetőgép, 53 számszer-íj, 33 kéz-íj, 271 lándzsa stb.-vel volt felszerelve. — Ugyancsak Hypolitról tudjuk, hogy már esztergomi érseksége alatt Ujfalun salétromfőzőt tartott. De még érdekesebb az az adat, hogy 1501-ben ugyancsak ő, nálunk *Miskolczon* készített puskát s azt a tűzérségéről híres Ferarában levő udvarába küldeti maga után.²⁾

Hogy pedig a városokra a tűzi fegyverek mily terhet róttak,

¹⁾ Orsz. Levéltár Dipl. Oszt. 26051. sz. a. Mindezen itt felsorolt fegyvernemek fegyvertani ismertetését helyszüke miatt nem adhatván, azzal máskor fogunk külön foglalkozni.

²⁾ *Nydry Albert*, A modenai Hypolit-codexek. Századok, 1870. 672. l.

csak Brassó példájával bizonyítjuk, hol 1516-ban a város legnagyobb kiadása az az összeg, melyet 35 löfegyverért (vulgo hokenpuxen) fizet; tevéen az 5 és $\frac{1}{2}$ forintjával 412 frt és 25 asporat.¹⁾ Ugyancsak ők pajzsok, sisakok és dárdák javításáért az egész 1521-dik esztendőben már csak 10 asporát fizetnek Heger Péter kardcsiszárnak.²⁾

Ellenben a tüzi fegyverekre való kiadásai egyre szaporodnak, különösen mikor utóbb még Törcs vára ellátásáról is nekik kell gondoskodniok. 1526-ban pedig a háborús idők miatt épen a vegletekig emelkednek. Ekkor már az ágyúk öntésére külön városi öntőház van Brassóban. Szaniszló és Ulrich szegődött ágyúöntő mesterek által ekkor egy nagy ágyút öntetnek. Az öntésnél tizenketten segédkeznek a mestereknek, mégis félévig tartott annak elkészítése. Maga a réz, mázsáját öt forintjával véve, 290 forintba s egyedül Szaniszló mester bére 62 forintba került, a mi akkor mind igen nagy pénz volt. Az ágyú fölíratát maga Domonkos festőművész mintázta és helyezte az ágyúformába.³⁾

Mielőtt azonban váraink teljes hadi felszerelését bemutatnók, foglalkoznunk kell kissé előzetesen legnevezetesebb hadfelszerelési eszközökkel, az *ágyúkkal*.

A XVI. század elején nagyobbára német mívű és rendszerű ágyúkat látunk szerepelni a török elleni harcainkban. Ismertebb fajai pedig I. Miksa korában a várágyúk közül: a Scharfmetzen 100 mázsás, Cana 75 m., Duplicana 50, Singerin, Triplicana 50 m., Quartana 25 mázsás; a tábori ágyúk sorozatában pedig a nyolcz fontos Schlange, sugár ágyú, a két fontos Falkonet és a négy fontos Falkonák. Természetes azonban, hogy ez utóbbiak is használtattak a várakban.⁴⁾

A mi kiállításukat illeti, rendszeren fölíratokkal ékeskedtek, a legtöbb esetben el voltak évszámmal s a király vagy a vártulajdonos, s még gyakrabban a főkapitányok czimereivel is látva. Gya-

¹⁾ *Rechnungen* aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. I. 1886. 212.

²⁾ U. o. 342. lap.

³⁾ U. o. 640—641. lap.

⁴⁾ *Thallóczy Lajos*. Magyar ágyú a XVI. századból. Archæologiai Értesítő, 1880. évf. 130. lap.

kori, hogy valamely alak is van rajtok kiöntve, a mely után azután a legkülönbözőbb állat és mythologiai neveket nyerik. Van Hercules, Minerva, Mars, galamb, sólyom, fecske, basiliscus, gyík, sárkány, ló stb. nevű ágyú. Leggyakoribb mégis a Singerin, a 30 fontos fülemile nevű öreg ágyú és különösen a «*Pfeifer*» vagy sípos ágyú. Ez utóbbi egy sípoló gyermeket ábrázol, háta mögött egy orgona-löveggel (Orgelschütz). Általában német mintának mondható. Nálunk a szebeni ágyúöntödeből kerülnek ki leginkább. Ilyen a *Servatius* mester ágyúja 1589-ből: «Ein Pfeifer bin ich genant dem Servacius pixengisser volbekant» eredeti fölirattal.¹⁾

De különös örömünkre szolgál, hogy azon helyzetben vagyunk, miszerint a XVI. század második felében a magyarországi várakban használt ágyúkra vonatkozó legpontosabb lövegtani adatokat is ösmertethetjük. Erre nézve két nagy fontosságú adat áll rendelkezésünkre. Először 1560-ból a *Nádasdy Tamás* várai számára az ausztriai *Waldstein*ban készített ágyúgolyók jegyzéke, másodszer *Kanizsa* várának 1588-ban készült inventárium, mind a kettő a lövedékek, illetőleg a golyók pontos rajzával is ellátva. A német nyelven készült jegyzékek kivonatos ösmertetését a következőkben adjuk:

A kanizsai inventáriumot *Toma Dániel* és *Witfeld Joachim* vette föl úgy az eredetileg meglevő, mint az április 1-től augusztus végéig ellövetett és a maradékban levő készletről.

1. Egy egyszerű falcanét-ágyú, melyen a magdeburgi czímer volt kiöntve. Nyom hat mázsát és 50 fontot. Vett két fontos vasgolyót, melynek a rajz szerinti átmérője 6·07 cm., gömbölyű gyúlyuka az ágyúnak 4·02 cm. Gyúlyuka igen kiégve, állványa mitsém ér. Golyó van hozzá 100 drb.

2. Még egy egyszerű falcanét, mely két fontos golyót vet. E golyó átmérője 6·05 cm., a gyúlyuké 3·05 cm. A *Nádasdy* czímerével díszítve, nyom 6 mázsa 78 fontot. Szája kilöve, a gyúlyuk kiégve, állványa rossz. Golyója volt 115 drb.

A két fajta golyóból a fönt említett idő alatt ellövetett 72 drb., maradt tehát még 143 drb.

¹⁾ *Thallóczy L.* czikke fentebb.

3. Két egyszerű falcanét, melyek 1 és $\frac{1}{2}$ fontos vasgolyót vetnek. Az egyik a régi magyar, a második egy ismeretlen (valószínűleg magyar) czímerrel ékes. Az első nyom hat mázsa 36 fontot, a második öt mázsa 25 fontot. A golyó átmérője volt 5·04 cm., a gyúlyuké 2·07 cm. Golyó volt hozzájuk 713, ellövetett 32, maradt 681 drb.

4. Még egy egyszerű falcanét; lő 28 latos vasgolyót, melynek átmérője 4·07 cm., a gyúlyuké pedig 3·02 cm. Ismeretlen czímerrel. Nyom öt mázsát. Volt 120 golyója.

5. Egy vas mozsár, lő két fontos kögolyót, melynek átmérője 92 cm., állványa nincsen.

6. Egy vas Cana, vet négy fontos kögolyót, melynek átmérője 11·02 cm. Lövésre használható állapotban, állványa megsérült stb.¹⁾

Nádasdy főkapitány várai és ágyúí számára 1560-ban pedig a következő lövedékek szállíttatnak:

Szalavár részére, két ágyúba, a 4·07 cm. átmérőjű s tíz latos golyóból öntetett 200 drb, a mely összesen 70 fontot nyomott. Ezekből egy mázsa ára öt frt volt.

Léka várába, három ágyúba, 300 drb 13 latos és 4·09 cm. átmérőjű golyó, mely összesen egy mázsa és 25 fontot nyom. Egy mázsa ára öt frt.

Sárvárba a 4·06 cm. átmérőjű s 18 latos golyóból egy scharfadin ágyúba 100 drb, mely összesen $\frac{1}{2}$ mázsát és öt fontot nyomott. Ára egy mázsának öt frt.

Kapuvárban levő öt falcanét ágyú és *Eger* várában levő két ágyú számára készült a 30 latos és öt cm. átmérőjű golyóból 608 darab, melyek öt mázsa és 64 fontot nyomtak. Egy mázsa ára négy forint, az egész tehát 22 forint, négy garas és 14 denárba került.

A *Lékában* levő három, *Egerben* levő kettő és *Kanizsán* levő három falcanét-ágyúba az egy font és 12 latot nyomó és 6·05 cm. átmérővel bíró golyóból készült 700 drb, mely 13 mázsa, négy fontot nyomott. Mázsáját négy forintjával számítva, 52 forint, egy garas és nyolcz denárba került.

¹⁾ Orsz. Levéltár. Limbus.

A *Sárvárt* levő egy falkonába, a hat fontos és 9·03 cm. átmérőjű golyóból öntetett 100 drb, mely hat mázsát és nyolcz fontot nyomott. Egy mázsát három forinttal véve, 18 forint, egy garas és 26 denárba került.

A *Sárvárt* levő második ágyú részére, a nyolcz fontos és 10·06 cm. átmérőjű golyóból készült 100 drb, melynek összsúlya nyolcz mázsa, három font volt. Mázsáját három forintjával számítva, 24 frt 22 denárba került. Szállítatott tehát ekkor Nádasdy várai részére összesen 2108 darab vasgolyó, mely 35 mázsa és 29 fontot nyomott és összesen 129 forint, négy garas és tíz denárba került, Waldsteinből Gráczig való szállíttatásáért pedig hét forint fiztetett.¹⁾

* * *

És most lássuk néhány nevezetesebb várunk teljes hadi felszerelését. Mint már említők is, nagyban megkönnyítik ezen munkánkat a XVI. és XVII. században készült vár-inventáriumok, melyekben bámulatos figyelemmel, türelemmel és pontossággal van leírva minden szög, minden legkisebb vas vagy kötél-darab.

Bizonyára egyike lesz a legérdekesebbeknek *Eger* várának inventáriumuma. *Sárospatak* és *Tokaj* XVII. századbeli inventáriumai szintén első rangú érdekűek már csak azért is, mert magyar nyelven íratván, a magyar hadi műszavakkal is alkalmunk nyílik megismerkedni. Ezek azonban már többé-kevésbé ismeretesek lévén, reájok ezuttal nem terjeszkedünk ki. Tehát *Eger* várának hadi szerei 1558-ban a híres *Verancsics Antal* egri püspök, Pesthy Ferencz királyi adminisztrátor, *Sukao János* számtartó, továbbá Pankothay Ferencz püspöki vicarius és Alattyáni Ambrus kano-nokból álló bizottság által márczius 1-én fölvétetvén, a következő nagyérdékű képet nyújtotta: ²⁾

A nagyobik fegyvertárban, mely a várpalotában volt. találtott: Egy nagy bombardá, a *Perényi* Péter titulusával jegyezve,

¹⁾ Orsz. Levéltár. Limbus.

²⁾ Természetes, hogy az ívekre terjedő latin jegyzéknek e helyt csak szűk kivonatát adhatjuk; tehát csak az érdekesebb tételeket sorolhatjuk fel.

mely is 24 fontos golyót vet, egy ágyú «Frosch» vagy «Béka» nevű, *Frangepán* Ferencz nevével, vet 14 fontos vasgolyót, egy más ágyú «Holber Schlang», alias «Baba», *Perényi* nevével, vet négy fontos vasgolyót, egy falconéta, jegy és név nélkül. Hadi gép *orgona* módra készítve, *seregbontó* nevű, mely hét szakállasból áll. Hasonló hat szakállasból. Prágai dupla szakállas 130 drb. Középszerű 49. Hosszú kézi puska egy. Harmincz és több fontos golyók, melyekből *Murány* ostromához is küldetett; a főt említett nagy ágyúk mellett 5000 db golyó. Szakállas puska 14. Négyrendben ólomtábla 136 drb. Gyalogsági dárda befestve 156, fehérén 46. Lánccs a nagy ágyúhoz kilencz, a kisebb falconétákhoz három. Pajzsok gyalogosok és naszádosok számára 51 drb. Szekereze kicsi négy. Bárd egy. Falconéta-golyót öntő forma kilencz. A bombarda vagy quartir schlanghoz való szintén egy. Kisebb és nagyobb öntőforma hat. Salétrom nyolcz mázsa. Kötél és szij 259 drb.

A kapú tornyában. Prágai szakállas nyolcz. Csetneki egy. Lámpás egy.

A *György* deák által készített új propugnaculumban. Prágai szakállas három. Falconeta egy.

A belső várban, a nagy kapunál. Prágai szakállas 12, csetneki 10, értéktelenek négy, nyárs 11, gyalogsági dob kettő, zászló kettő.

A felső vár középső kapujában. Lánccs három, prágai szakállas három, lámpás egy.

A középkapú mellett a falon egy nagy ágyú és falconéta három.

A *Bebek*-bástyán egy falconéta, két prágai, három csetneki szakállas és egy lámpás.

Dobó István bástyáján két falconéta, hét szakállas.

A nagy kapú mellett egy 28 fontos új nagy ágyú és egy «Serpentina» nevű ágyú. A templom tornyában két ágyú, az ágyúházban egy mozsár. A templomban 40 fontnál súlyosabb vasgolyó van 2400 drb.

Ugyanott *Nürnbergben* készült *spanyol* szakállas van sorba rakva. Az 1-ső sorban van 45, a 2-ban 57, a 3-ban 51, a 4-ben 45, az 5-ben 50, a 6-ban 48 drb.

Lőporos palaczk 282, horog a tüzes golyókhoz 142. Az új

fegyvertárban, a templom másik részében van : kézi szakállas sorba rakva, kilencz sorban, 272 drb. Ezután vannak a golyók rakásokban. Van kőgolyó 66, 14 fontos vasgolyó a «Béka» nevű ágyúba, melyeket *Zárkándy* készítettett, 213 ; a király által a falconétába küldött 850 drb, egyéb falcona-golyó 240 drb, ugyanaz 201, a sarfatinba való 1500, ismét falconétába való 1065, ismét az 1270, a quartir schlangba 412, a kanába 204, a *Perényi*-féle ágyúba való 310, ólommal körül öntött golyó 140, spanyol poros palaczk 59 darab.

A templom hajójában van ágyúba való lőpor 222 tonnában 14,489 font, a mi 120 fontjával számítva 120 mázsa és 89 fontot tesz. Ezen felül *Zárkándy* készítettett 20 mázsát, puskába való van öt mázsa és 35 font, vegyes használatra pedig öt mázsa.

A torony alatt van lőpor 70 és 174 tonnában összesen 12,214 font, a mi 101 $\frac{1}{2}$ mázsát és 34 fontot tesz, azután van még hét csomóban 40 és fél mázsa lőpor és három hordó kén.

A templom tornyában levő fegyvertárban van : egy mozsár tüzes nyílak vetésére. Kétkezű alabárd 52. Kurta kézi szakállas hét rendben 198 drb. Lőporos palaczkocska 194. Golyóöntő minta 191. Szakállasakból készült orgona-löveg hat. Vasvessző puskát tisztítani 300. A «Sarfatin»-hoz golyók, melyeket *Zárkándy* Pál csináltatott, 950 darab, a falconétához 1070, a szakállashoz 1170, a szakállashoz 12,500. Van ott ezen felül régi szakállashoz való golyó 3350, ólommal borított 5070 és kézi szakállashoz való 8500 darab.

A palota boltjában volt tüzes kerék 40, tüzes csövek 122, tüzes golyó 42 drb, föl nem szerelt fazék 500, tüzes lámpás 1300 darab.

A palota másik boltjában hét és nyolcz fontos golyó 700, lapát 135 drb, kalapács hat, vas tüzes szerszám 1800, ólom 40 drb, 32 taliga, 13 mázsa faggyú.

A Fábri műhelyében s a pincze feletti boltban két nagy fuvó és egy nagy harang. Német gyalog-dárda 660, vegyes 80, felszereltlen 33 darab.

A vár árkában és pinczejében 70 üres hordó. Az eczetfőző házban, a kamarákban, a konyhában, padlásán és mészárszékekben az élelemneműek, temérdek gabona, 1059 drb kőszó, 200 drb sajt,

125 oldalszalonna, majd 4500 darab zszindelyszeg, a pinczében 30 hordóban 868¹/₂ egri akó ó-bor, új-bor 137 hordóval s végül a maklári legelőn 328 marha és hat borjú iratik össze.¹⁾

Sziget várában, e történetünkben oly annyira nevezetes erőd-ben, a híres *Teufel Rázmán*, *Well Conrád*, *Fuchs Mátyás* és *Handwein János*ból álló bizottság 1542-ben lajstromozza a hadi szereket. E szerint az élelmi szereken felül talált ott a felső várban a toronyban egy szétrepedt falkonát, két kanna árpát, hat szakállast, öt mázsa ként és három és fél ólomtáblát.

A torony melletti kamrában négy mázsa lőpor és 200 falcona golyót.

A torony mellett volt egy kis falkony, mellette 30 szakállas. Kézi malom. Egy szétrobbant, de még használható dupla falkonéta ágyú, egy nagy karthaun, mely 40 fontos golyót vet, egy másik szétrepedt falkony, egy kőgolyót vető mozsár, 16 szakállas és egy dupla falkonéta.

A két kapú mellett egy-egy követő löveg, szakállas 31, fal-kona kettő, scharfatin három, egy követő mozsár és ismét kilencz szakállas.

A városban volt egy falcona, két scharfatin és 36 szakállas. A külső várban volt öt mázsa por, a belső várban egy boltban 35 mázsa durva por és ezen felül 54 mázsa finomabb por és két hordó kén, 100 mázsa salétrom, 15 mázsa vas, egy hordóban fal-kony golyó, 25 karthaun golyó, két hordó ólom, egy hordó szakál-las golyó, két hordó falkony golyó, nagyobb falkony golyó 300, kőgolyó pedig 30 drb. Végül a pinczékben néhány fogoly török is.²⁾

Likava várában 1544-ben *Brodarich Mátyás* alatt: három taraczk, 27 szakállas, három hordó lőpor, 121 nagy és 2700 kis golyó s öt emberre való vért inventáltatik.³⁾

Bátory Andras országos főkapitánynyá tétetvén, a neki átadott várak hadszerei, a hadszertárnokok (zeugwartok) által 1551-ben inventáltattak. E szerint *Lippa* várában volt akkor 12 ágyú, 53 prágai és 20 csetneki szakállas, továbbá egy vasgolyót

¹⁾ *Orsz. Levéltár.* Limbus.

²⁾ *Orsz. Levéltár.* Limbus.

³⁾ *Orsz. Levéltár.* Limbus. II. sor, 33. csomó.

vető gép, mely a Zápolya János királyé, s végül ágyúgolyó 300, szakállas golyó pedig 4504 drb.

Ugyanakkor *Sólymos* várának hadi felszerelése áll: két ágyúból, 17 csetneki és 10 prágai szakállasból, 20 mázsa lőpor, 582 ágyú és 4300 szakállas golyóból s 11 csákányból.

*Temesvárt*t van öt nagy golyóvető gép, egy ágyú, egy seregbontó löveg, 41 prágai és 42 csetneki szakállas, 32 mázsa lőpor, 17 mázsa salétrom és négy mázsa kén.

Becskerék várában pedig *Endrődy János* várnagy keze alatt négy taraczk, egy seregbontó, 22 csetneki és kilencz prágai szakállas, lőpor hét mázsa, salétrom egy mázsa van rendelkezésre.¹⁾

Tihanyban 1560-ban, a 60 lovas és 40 gyalogból álló őrség mellett, egy hét mázsás ágyú volt, mely azért érdekel bennünket különösen is, hogy mestere nevét is megőrizte, *Kakaró Márton* uram készítette. Ezen felül volt három kisebb ágyú, 54 szakállas, 20 kézi puská, 500 kisebb golyó és végül 34 tonna lőpor.²⁾

Egyike azonban a legérdekesebbeknek az *ecsed*i vár hadi szereinek lajstroma, melyet is 1619 október hó 30-án *Komócsy János*, *Csanády Gergely* és *Hofflofer Zakhariás* kiküldött királyi emberek inventáltak egybe.

Állt a hadi készlet összesen 26 ágyúból, hozzávaló 8230 golyóval, 318 szakállasból 35045 golyóval, 158 tonnában 223 mázsa 52 font lőporból, 1200 tüzes ostrom-csuporból, 100 kis vadászdárdából és számos apróbb hadi szerelvényből. Itt is a legpontosabban vannak az egyes ágyúk leírva. Így például:

«Az főbástyán ágyú vagyon «Vadember» nevű, ennek golobisa vett negyven fontot, hosszasaága ennek az ágyúnak tíz láb nyomnyi, minden szerszámával készön. Vagyon golobis hozzá 776.

Az kazamátában vagyon az öreg «Baba» nevű ágyú, kinek golobisa vett hatvanöt fontot, hosszasaága hetedfél lábnyomnyi, minden szerszámával készön. Vagyon kögolobisa hat».³⁾

A kis *Borsod-Szendrő* várában 1634 február hó 14-dikén: öt falkona, hét dupla falkonéta, két egyszerű falkonéta és egy schar-

¹⁾ *Orsz Levéltár*. Limbus.

²⁾ U. o. II. sor, 1. és 2. csomó.

³⁾ U. o.

fatín ágyú van, melyek közül az egyik *Bebek* nevét, kettő Miksa, egy pedig Rudolf császár czímerét viseli. Van ott ezen kívül 12 halabárd, 88 landsknecht s 136 magyar dárda, 30 tüzkoszorú, nyolcz ostrom-nyárs és 311 tüzes fazék.¹⁾

Kassán 1682-ben 16 nagyobb és kisebb ágyú, egy haubicz és három mozsár van, melyek közül a legnagyobb ágyút, mely 48 fontos golyót vet, «Bauertancz»-nak, egy Cartanát pedig «Bildeman»-nak neveznek; van ott ezen kívül a kenyeres boltban 521 karabély, puskatok 651, koczperd 170, pisztoly 23 pár, német karabély 117 stb.²⁾

Végül vessünk még egy futó tekintetet *Munkács* híres várára, 1688 február 23-dikán, 56 drb ágyút találunk ott. A pontos leltár magáról a várról is tájékoztat bennünket. Áll az alsó, felső és a lovagvárból és a palánkokból, mialatt a várálja, a város értendő. A várban magában van 42 szoba, 15 bolt, 52 ablak, 99 ajtó és 12 pincze és kazamata. A legénység állott 440 magyar és 40 német katonából.

Érdekes, hogy az ágyúk itt már ütegekbe, batteriákba voltak osztva. Volt a jobbkéz felőli hajdú-üteg, mely később Leopold-ütegnek neveztetett; a balkéz felőli német, utóbb Terézia-üteg; mindezek az alsó várban. A lovagvárban volt a jobbkéz felőli hosszú bástya-üteg, mely utóbb József-ütegnek neveztetett, továbbá a balkéz felőli Bodnár-bástya üteg, utóbb bajor herczegi üteg, és ezzel szemben a vezérbástya ütege. Az alsó várban volt a jobbkéz felőli német, utóbb Károly, és a balkéz felőli hajdú, utóbb Antal-üteg. Az ágyúk között találunk egy «Basiliskus» nevűt, egyet 1526, egyet 1529 évszámmal, többet *Bethlen Gábor* nevével és czímerével 1629-ből, egyes *Hradiczből* 1546, egyet *Eperjes* város czímerével 1548, egyes *Beregmegye* czímerével, ismét többet *Eszterházy* nevével és czímerével 1613, egyet *Perényi Péter* nevével és czímerével 1542-ből, egyet *Bebektől* 1545-ből, több darabot *Ditrichstein* bibornok nevével 1642 és 1634-ből, egyet a *Báthory* familiától 1527-ből, ismét több darabot a *Rákóczyak* czímerével 1631., 1632., 1644. és 1647. évekből.

¹⁾ Orsz. Levéltár. Limbus. II. sor, 1. és 2. csomó.

²⁾ Orsz. Levéltár. Limbus.

Volt itt továbbá 30 drb 60 fontos kartács, 700 drb granat, 50 drb szakállas, több művészileg ezüsttel és elefántcsonttal kirakott puska, 54 pisztoly, 300 muskéta, 19,457 db. golyó, 48 mázsa lőpor stb.²⁾

* * *

A fentebbiekben váraink XVI. és XVII. századbeli hadi felszerelésének megközelítő képét adván, még némi vázlatos ösmer tetését óhajtjuk nyújtani a háborúk, illetőleg az ostrom utáni állapotoknak.

Ha az ellenség elvonult, s első sorban ezután a kiküldött kémcsapat a környék biztonságáról kezeskedett, a rendes őrszolgálat léptettetett újra életbe, a sebesültek azonnal ápolás alá vétettek, a halottak eltakarítottak, a templomban Tedeum tartatott, a foglyok kihallgattattak és biztonságba helyeztetek, a környék előkerült jobbágysága újra megkezdte hangya-munkáját, az élelem szállítását, az elfogyottak pótlását, egyidejűleg pedig építőmesterek vezetése alatt a megrongált földsánczok, bástyák és falak kitatarozását, esetleg hozzáértő mesterek fölügyelete alatt azoknak újjáépítését. Együttal megkezdődött a külvilággal és a központokkal való érintkezés is. Lovas hírnökök vitték a kapitányságokhoz és egyéb hatóságokhoz a jelentéseket az ostrom lefolyásáról, intézkedéseket tevéen egyszersmind a megfogyott hadi szerek pótlására, mi végből azokról, illetőleg az elfogyottakról újból leltár készítettetett.

Legnagyobb és legszebb példáját látjuk mindezeknek a *Buda* visszavételét eredményezett 1686-diki nagyszerű ostrom után. Alig néhány napra az ostrom után, a midőn még a füstölgő üszköket oltogatták s az elesetteket temették, egy francia, német, bajor és spanyol hadi mérnökökből álló bizottság járja be a várat s még az nap jelentést terjeszt elő a vár és város megerősítése, illetőleg restaurálása tekintetéből szükséges munkálatokról, terjedelmes és részletes költségvetést is mellékelvén ahhoz. Így a várbeli nagy rondella restaurálása 1500 frt, a városban levő másik nagy rondellára 1000 frt, a kis rondellára 1600 frt, a párhuzamosan ezek előtt

²⁾ U. o.

elvonuló courtinákra 2000 frt, összesen a falművekre 14,000 frt, árkok tisztítása s a glacis rendbehozására pedig 3500 frt irányoztatik elő.¹⁾

Ugyanekkor fölméretetnek a várban levő házakon esett rombolások. Összesen 388 ház soroltatik föl. Ezek között van némelyik, a melyeknek frontján 84 láb, hátsó részén pedig 30 láb hosszúságban van a fal megrongálva, úgy hogy okvetetlenül restaurálandó.²⁾

És a munkálatokat valóban már szeptember 8-dikán megkezdik és egész deczember hó 25-dikéig szakadatlanul folytatják, még pedig oly erővel, hogy Buda erődítményein naponként 50-től egészen 540 ember dolgozik, úgy hogy Budán az egész idő alatt közel húszezer, Pest erődítményein pedig 1800 napszamos dolgozott.³⁾

Mindezek után még egy kérdés merül föl előttünk: vajjon azoknak a harczosoknak, azoknak a hősöknek, a kik ama régmúlt időkben századokon át ontották vértüket az ország végházainak és várainak falain, ha megnyomorodtak, ha keserű török rabságra jutottak, lett-e valami kárpótlásuk, lett-e valami vigasztalásuk. Beszéljen erről az egriek esete, azoké az egrieké, a kikről *Balassa Bálint* éneklí, a ki ösmerte őket:

«Egriek! vitézek, végeknek tüköri,
Kiknek vitézségét minden föld beszéli.»

Az 1552-diki országra szóló dicsőséges ostrom után hozták a karok és rendek a következő törvényczikket, melyet érdekességénél fogva hű magyar fordításban szóról szóra ide ígatunk:

«Mivel a közelebbi hónapokban a katonák, a mindenható Isten kegyelméből Eger ostromától megszabadultak; nagy részben az ostrom alatt, súlyos sebeket kapván, sokan testöknek tagjait, részint elvesztették, részint megcsonkultak, élelmök keresésére idegen segélyre szorulnak; annál fogva mind érdemesek, mivel az

¹⁾ Bécsi cs. kir. hadi levéltár 1686—87.

²⁾ U. o.

³⁾ Bécsi cs. kir. hadi levéltár. 1686.

egész országnak használtak, hogy közönségesen mindenkinek adakozását tapasztalják :

1. §. Több nemes és katonai férfiak is, kik azelőtt és a közelebbi évben is férfiasan harczolván, török rabságba estek, nem lévén tehetségök magok megváltására, az ország karainak és rendeinek könyörögtek, hogy kiszabadításokra, valamely segélyt adományoznának.

2. §. Mikhez képest a karok és rendek, kegyes figyelembe vévén mindkét rendbeli embereket, ő Felsége kegyelmes megegyezésének hozzájárulásával, magok közt megállapították, hogy az előbb leírt s a királyi Felségnek két határidőkben gyűjtendő két frtok mellett minden jobbágyoktól, ugyanazon számbavétel mellett, tíz dénárök beszedessenek (úgy mint minden határidőben öt dénár), és azoknak adassanak, kiket mind az egriek, mind a foglyok, az ily segélyek elosztásával megbizassanak : azon rend s mód megtartásával, hogy mindenki állapotához, rendéhez s érdeméhez képest kapjon azon pénzből ; miként e tárgyban az országglakók bővebben értekeztek és határoztak.

3. §. A nemesek pedig magok ajánlottak ezen segélybe, saját pénztárukból egész tíz dénárokat, a közelebbi Szent-Lukács napjára lefizetni, s azok által, kik a rendelet javításának megvizsgálására Pozsonyba küldendők lesznek, ő felsége kamarájának számvevője, tudniillik Deák Mosóczy László kezeihez adatni ; hogy azon számvevő által mind az egriek, mind a fentebbiek közt az előírt módon elosztassanak.¹⁾

És a megszavazott segély befolyt úgy, a hogy kimondva volt, a mi pedig a régi világban magában véve is nevezetes dolog. Azután megbiztak egy commissót, a mely kiment a helyszínére és egybe összeírta a sebesülteket, és ki is osztotta a megítélt segélyt. A segély összege a sebesülés nagyságának mérvéhez képest emelkedett. Volt is ezek között mindenféle képzelhető módon megnyomorodott ember.

Barbély Péter, a ki egy szemét veszttette és örökös sántának maradt, 20 frtot ; *Sárközy Balázs* lövész, a ki örökös koldus lett, kapott 40 frtot ; *Lengyel István* várpuskás, a ki egyik kezét vesz-

¹⁾ *Corpus Juris.* 1553. 25. t.-cz.

tette el, kapott 16 frtot; *Arany Mihály* várpuskás, a ki fején s egyéb tagjain nehezen megsebesült s örökös koldus maradt, kapott 10 frtot; *Fejérváry Pál* tizedes, a ki lábán sebesült meg súlyosan, kapott öt frtot s ezenfelül a királytól mindenik egy öltözetre való posztót. *Szalay Mihály* ágyús öt frtot, *Krakkói Szaniszló* lövész szintén annyit; a nemesek közül pedig *Gyulay György* 50 frtot, *Bodaházy István* 50 frtot, *Gálházy Miklós* 16 frtot kapnak. Ezenfelül az elesettek özvegyei és árvái közül huszonegyen segélyeztetnek.¹⁾

És ezzel befejezve tanulmányunkat, ismételjük azt, a mit jelen dolgozatunk kezdetén is kifejeztünk volt, hogy tudniillik az egész XVI. és XVII. századon át, annak a hanyatlásnak, melyet a magyar nemzeti élet az ozmán uralom hatása alatt szenvedett, oka, sőt, mint azt sokan hiszik, egyedüli oka nem kereshető a magyar hadügyi szervezet teljes elsatnyulásában. Épen a váraink rendszerében kifejlett józan hadipolitika igazolja azt, hogy hadiviszonyaink, úgy a felszerelés, mint az iskola dolgában, a kor teljes színvonalán állottak. A hanyatlásnak igen is meg vannak a maguk mélyen fekvő világtörténeti okai. Az ok, mely az erőset, a sokkal hatalmasabbat, a mindenképen gyengülő, pártoskodó, szerencsétlen politikai és közgazdasági konstellatiók közzé jutott fél urává teszi. A hadi erények azonban sohasem virúltak annyira hazánkban, mint épen akkor, a végvárok falain lefolyt hősi küzdelmek emlékei mint ragyogó sugarak hullanak vissza ama századok szomorú történetére, hiszen ekkor éneklí *Balassa*, hogy ismét vele végezzük.

Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép,
Vitézséggel, névvel, hírrel vagy igen szép.

Dr. SZENDREI JÁNOS.

¹⁾ *Orsz. Levéltár.* Limbus. I. sor, 1. és 2. csomó.